

8. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 368 с.
9. L'Education civique, juridique et Sociale // Bulletin Officiel du ministre de l' Education Nationale et du ministre de la Recherche HS № 7 du 31 aot 2000. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.education.gouv.fr/bo/2000/hs6/civique.htm>

ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ В СИСТЕМЕ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ФРАНЦИИ

Гетьман А. П., Данильян О. Г.

Рассмотрен опыт организации правового воспитания в системе среднего образования Франции. Показаны специфика концептуальных основ, а также особенности правового воспитания в каждом из учебных циклов. Сделан вывод о взаимосвязанности гражданского, правового и социального воспитания в системе среднего образования Франции.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовая культура, принципы правового воспитания, гражданственность, система среднего образования Франции.

EXPERIENCE OF THE ORGANIZATION OF LEGAL EDUCATION IN SYSTEM OF SECONDARY EDUCATION OF FRANCE

Get'man A. P., Danilyan O. G.

This article is dedicated to the experience of juridical education in French secondary education system. There is shown the specifics of conceptual basics, and the peculiarities of juridical education in every circle of education. It is drawn conclusion about intercommunications of civil, legal and social education in the system of secondary education of France.

Keywords: juridical education, juridical culture, principles of juridical education, civility, French secondary education system.

УДК 1:316.4

*О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор;
В. М. Грубов, доктор політичних наук, доцент*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУСПІЛЬСТВА ЯК СИСТЕМИ: СИСТЕМНИЙ І СИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ

З позицій системного і синергетичного підходів проаналізовано суспільство як певний тип системи, що складається з різномірних взаємопов'язаних елементів і підсистем, властивостей та відносин. Показано, що соціальна система створюється

індивідами на основі механізму зворотного зв'язку, метою якого є реалізація екстремальних принципів життєдіяльності.

Ключові слова: суспільство, система, самоорганізація, стійкість, соціальна динаміка.

Актуальність проблеми. Поняття «суспільство» є центральним у соціальної філософії. Існує безліч точок зору на суспільство, його сутність і системні особливості. Різних інтерпретацій суспільства стільки, скільки існує філософських напрямів. Дана тематика відрізняється перманентною актуальністю, поліаспектністю, сенсовою багатовекторністю та деякою термінологічною невизначеністю.

Аналіз останніх джерел та публікацій свідчить про те, що пропоновані визначення цього поняття часто є досить розпливчастими, суперечливими та ускладнюють аналіз реалій суспільного життя. До сьогодні, на жаль, ще домінують марксистські підходи до визначення суспільства. Так, у підручнику «Соціальна філософія» суспільство визначається як сукупність людей, об'єднаних формами, що склалися історично, їх взаємозв'язком та взаємодією з метою задоволення потреб, і характеризуються стійкістю, саморегулюванням і саморозвитком, досягненням такого рівня культури, коли виникають особливі соціальні норми та цінності, що лежать в основі взаємозв'язку і взаємодії людей [1, с. 256]. Аналогічним чином підходять до визначення суспільства й автори «Сучасного словника із суспільних наук»: «Суспільство – відокремлена від природи частина матеріального світу, яка являє собою форму життєдіяльності людей, що історично розвивається» [2, с. 362].

Як правило, дані дефініції є гранично узагальненими і абстрактними, визначення суспільства через форму руху матерії або систему відносин мають незначний евристичний потенціал, не завжди дозволяють простежити як складну структуру самого суспільства, так і його взаємозв'язок з іншими об'єктами дійсності.

Досить часто поняття «суспільство» визначають через поняття «діяльність» і «спілкування», розуміючи під суспільством усю сукупність форм спільної діяльності і спілкування людей, що історично склалися. Безумовно, діяльність і спілкування є найважливішими складовими суспільства, проте тільки їх характеристикою не вичерпується різноманіття форм соціального життя. Таким чином, виникає необхідність в уточненні евристичного потенціалу системного і синергетичного підходів до розуміння суспільства, що і є **метою** статті¹.

---

¹ Тема статті безпосередньо пов'язана з соціально-філософськими дослідженнями в межах комплексної цільової програми НДР «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості», яку здійснює кафедра філософії Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

На думку деяких сучасних дослідників, поняття «суспільство» слід визначати і вивчати з точки зору загальної теорії систем [3–6], яка є наддисциплінарною науковою теорією, створеною для теоретичного і емпіричного вивчення всіх логічно мислимих систем. Автором загальної теорії систем вважається австрійсько-американський біолог Л. фон Берталанфі, який виводив появу системного мислення з біології. Він розглядав клітину або тваринну особину як систему, що взаємодіє з середовищем, і запропонував поширити системний підхід на механічні, електронні, економічні, соціальні та політичні процеси. Так, Л. фон Берталанфі був переконаний у тому, що соціальні явища повинні розглядатися як системи, а єдиним шляхом вивчення організації є вивчення її як системи [7].

Загальна теорія систем є теоретичною основою Systems Science (науки про системи) – дисципліни, створеної у другій половині ХХ ст., заснованій на системних методологічних принципах, широкому використанні емпіричних даних конкретних наукових дисциплін, математиці і комп'ютерній модуляції, орієнтованій на практичні додатки у сфері управління.

Як відомо, під системою розуміється сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним і створюють певну цілісність, єдність. Зрозуміло, що елементи системи є вельми багатоманітними, багатоякісними та мають ієрархічну структуру. Інакше кажучи, кожна система, як правило, має підсистеми, що теж складаються з певних елементів.

Проблему системності суспільного життя розробляли О. Конт, Г. Спенсер, К. Маркс, Е. Дюркгейм, М. Вебер, П. Сорокін і багато інших філософів та соціологів ХІХ–ХХ століть. Саме системний підхід дозволяє плідно вивчати суспільство, бачити безліч його граней, висувати гіпотези, що емпірично перевіряються. Виходячи з принципів загальної теорії систем, російський дослідник А. Давидов пропонує таке визначення: «Суспільство – це певний тип системи, що складається з різнорідних взаємозв'язаних елементів і підсистем, властивостей і відносин, створених індивідами на основі механізму зворотного зв'язку, метою якого є реалізація екстремальних принципів у життєдіяльності індивідів за допомогою законів, що діють у певних межах» [3, с. 14].

Суттєвою характеристикою суспільства як системи є його складність. Крім того, постійною тенденцією розвитку суспільства як системи є ускладнення, зростання рівня складності внаслідок розвитку форм активності системи.

З позицій системного підходу, аналізуючи суспільство, необхідно, по-перше, розглянути дану систему як частину більш великої системи (тобто проаналізувати зовнішні зв'язки системи); по-друге, слід виявити підсистеми і елементи, з яких складається дана система, розглянути її внутрішню структуру [8].

Отже, суспільство є підсистемою, частиною дійсності. Остання може бути розглянута як система, характер розвитку якої визначається взаємодією двох підсистем – природної і соціальної, тобто природи і суспільства. Без урахування зовнішніх зв'язків – з біосферою і геосферою – суспільство існувати

не може, воно приречене на самознищення. Вживання суспільства, його стійке і гідне існування в стратегічній перспективі можуть здійснитися тільки при найуважнішому аналізі його зовнішніх зв'язків, залежності суспільства від природи.

Зв'язки, обмін між суспільством і природою здійснюється через три основні канали – обмін речовиною, обмін інформацією та обмін енергією. Цей поділ є досить умовним, проте він дозволяє чітко виділити три підсистеми суспільства: економічну, політичну та духовну. Характер розвитку суспільства визначається принципами співвідношення, взаємовпливу цих трьох підсистем.

Безумовно, зв'язок суспільства і природи набагато складніший, ніж просто зв'язок двох підсистем дійсності. Оскільки кінцевим елементом суспільства як системи є людина – представник біологічного роду *Homo*, не слід забувати, що найважливішим системотворчим чинником виникнення та існування суспільства є саме біологічний чинник, отже, суспільство є складною біосоціальною системою.

Вид *Homo sapiens* належить до біологічних видів, який реалізує колективний спосіб життя. Сучасні дані генетики [9] та етології (науки про колективну поведінку тварин) [10] свідчать про те, що у біологічних видів, які здійснюють колективний спосіб життя, існують природжені, генетично зумовлені потреби у взаємодії з собі подібними, форми пристосування до себе подібних, координації і субординації серед собі подібних, кооперація і конкуренція, а також генетично зумовлений рівень інтелектуальних та інших здібностей для задоволення цих потреб. Наприклад, є дослідження, які встановлюють, що розподіл індивідів у соціальній структурі США залежить від значення коефіцієнта інтелектуальності (IQ), який значною мірою зумовлений природженими генетичними чинниками [11]. Отже, в суспільстві біологічні чинники діють разом з чинниками соціальними.

У загальній теорії систем існує гіпотеза, яка має теоретичне і емпіричне обґрунтування, згідно з якою пропорція 1 : 618, відома в науці і мистецтві як «золота пропорція», є однією з кількісних констант, яка відповідає системній властивості цілісності систем [12]. Численні емпіричні дані свідчать про те, що в поведінці індивідів співвідношення впливу природжених і соціально набутих властивостей та відносин приблизно відповідає золотій пропорції. Так, коефіцієнт інтелектуальності (IQ), агресивна поведінка людей, кмітливість і схильність до ризику, деякі види злочинної поведінки, відтворення основних психологічних типів особи в популяції людини приблизно на 60 % є зумовленими генетичними чинниками і приблизно на 40 % – чинниками соціальними. Ґрунтуючись на цих даних, А. Давидов висуває гіпотезу, згідно з якою співвідношення впливу системотворчих біологічних і соціальних чинників, які зумовлюють виникнення та існування суспільства, відповідає золотій пропорції [3, с. 15]. Безумовно, ця гіпотеза потребує перевірки, проте біосоціальний характер суспільства як системи навряд чи можна поставити під сумнів.

Суспільство належить до так званих нуклеарних систем (від лат. *nucleus* – ядро), в яких існують координаційний центр і нелінійна узгодженість функціонування підсистем та елементів [13]. Суспільство функціонує у специфічному системному стані «проміжності» між порядком і хаосом, унаслідок чого для нього є характерними властивість критичності, що самоорганізовується, і режим детермінованого хаосу. Властивість критичності виявляється у тому, що незначний вплив певних внутрішніх і (або) зовнішніх чинників може призвести до реакції лавиноподібного типу, яка може справити вплив на всі елементи і підсистеми суспільства.

Для режиму детермінованого хаосу характерними є нестационарна структура динаміки, наявність глобальної квазіперіодичності в динаміці, фрактальність (самоподібність) локальних фрагментів динаміки на різних часових масштабах.

Основним механізмом функціонування суспільства є загальносистемний механізм зворотного зв'язку, згідно з яким існує вплив результатів функціонування системи на характер цього функціонування, включаючи елементи, зв'язки, властивості та відносини. Іншими словами, суспільство є результатом взаємодії індивідів і справляє зворотний вплив на їх взаємодію. Очевидним прикладом даного механізму є юридичні норми, закріплені в законодавстві, які спочатку створюються членами суспільства, а потім впливають на їх життєдіяльність і життєдіяльність наступних поколінь. На індивідуальному рівні механізм зворотного зв'язку виявляється у формуванні в індивіда суб'єктивного психологічного образу суспільства – уявлення про суспільство, яке залежить від функціонування суспільства та впливає на поведінку індивіда, яка може призвести до змін у функціонуванні суспільства (ухвалення державних рішень окремими індивідами, недотримання правових норм тощо).

На думку А. Давидова, основною метою суспільства є реалізація екстремальних принципів [3, с. 17]. Екстремальні принципи, тобто максимізація і (або) мінімізація чисельності елементів, значень властивостей і відносин у системі, є загальносистемними і притаманними будь-якій системі. До таких принципів можна віднести принцип гедонізму, згідно з яким люди прагнуть максимізувати позитивні емоції і мінімізувати негативні; принцип максиміна – максимум досягнень при мінімумі витрат, ризику, часу; прагнення максимізувати позитивні соціальні явища і мінімізувати явища негативні в рамках певних обмежень за рахунок зміни елементів, зв'язків, властивостей та відносин у суспільстві.

Згідно з синергетичним баченням світу більшість систем, що існують у природі, є системами відкритого типу. Відкритість системи означає, що між нею і навколишнім середовищем постійно відбувається обмін енергією, речовиною, інформацією, тому для такої системи характерними є постійна мінливість, стохастичність (невизначеність, випадковість) [14, с. 8]. Існування будь-якої системи зводиться до динамічного стану, який продукує тотож-

ність збереження зміни. Найзагальнішим засобом забезпечення динамічної рівноваги системи, її збереження через зміни виступають флуктуації.

Якщо скористатися термінологією І. Пригожина, то можна констатувати, що всі соціальні системи містять підсистеми, які постійно флуктуюють. Іноді окрема флуктуація або комбінація флуктуацій можуть стати (в результаті позитивного зворотного зв'язку) настільки потужними, що соціальна організація, яка існувала раніше, не витримує і руйнується. У цей переломний момент, що позначається як точка біфуркації, принципово неможливо передбачити, в якому напрямі відбуватиметься подальший розвиток суспільства: чи стане стан соціальної системи ще більш хаотичним, чи вона перейде на новий, вищий рівень організації, який І. Пригожин називає дисипативною структурою [15; 16].

Таким чином, у процесі розвитку системи можна виділити дві протилежні тенденції [17, с. 23]: а) прагнення стійкості, самозбереження, стабільності, гомеостазу; б) прагнення зростання різноманітності, мінливості, стохастичності та невизначеності.

Синергетичні принципи є універсальними: вони діють і у Всесвіті, і в соціумі. У суспільстві, як і в інших складних системах, діють закони самоорганізації. Суспільство є нелінійною системою, що володіє інтегруючим системотворчим чинником, роль якого в різних системах можуть відігравати неоднакові підсистеми, зокрема далеко не завжди економічна сфера. Багато що залежить від реакції соціуму на виклики зовнішнього середовища і динаміку внутрішніх процесів, яка (реакція) спрямована на досягнення максимального повного результату в рамках відповідних ціннісних орієнтацій.

Розвиток соціуму як нелінійної системи, чутливої до зовнішніх збуджень, описується через дві моделі: еволюційну та біфуркаційну [18, с. 101–102]. Еволюційна модель характеризується дійсною різноманітністю детермінацій. Вони не зводяться лише до причинно-наслідкових зв'язків, а включають також функціональні, цільові, кореляційні, системні та інші види детермінацій. Відмітною особливістю еволюційної моделі є незмінність системної якості, яка визначається через системотворчий чинник. Упродовж усього етапу еволюційного розвитку системотворчий чинник виявляє себе як особлива активність специфічного набору підсистем, що відіграють провідну роль у житті суспільства на даному часовому відрізку. Потім стійкий розвиток змінюється наростанням внутрішньої нерівноважності – ослабленням зв'язків усередині системи, що ми відчуваємо як наростання кризи.

Руйнування, дестабілізація кожної системи мають свій сценарій. У будь-якій системі є слабкі місця, де удар збурюючих впливів дає найбільші наслідки. Тому особливості дестабілізації залежать у першу чергу не від специфіки зовнішнього впливу, а від устрою самої системи.

У ситуації максимуму внутрішньої нерівноважності соціум вступає в біфуркаційну фазу розвитку, для якої характерним є зникнення попередньої

системної якості. Попередні детермінації тут не спрацьовують, нові ж ще не розвернулися. За таких умов виникає так звана «карта можливостей» системи, що являє собою набір потенційних шляхів виходу на нові системні якості. Обрання системою того або іншого шляху розвитку в точці біфуркації залежить від впливу флуктуації (чинника випадковості), що реалізовується як діяльність конкретних людей. Саме конкретна історична особа (особи) виводить систему на нову системну якість. Причому обрання шляху розвитку здійснюється нею, виходячи з індивідуальних переваг і настанов. Роль випадковості, свободи в точці біфуркації є не просто великою, вона є фундаментальною. Крім того, результат трансформацій системи в біфуркаційній фазі розвитку практично непередбачуваний.

Отже, будь-який процес самоорганізації розпочинається з випадкових впливів на систему (флуктуації). Саме флуктуації призводять до утворення нової динамічної структури. В результаті самоорганізації виникає новий спонтанний порядок у системі. Спонтанним він називається тому, що в його виникненні не беруть участь зовнішні сили, він утворюється мимоволі через внутрішні причини.

Одним із загальносистемних законів розвитку суспільства є гіперболічний характер зростання населення на Землі. Сучасні дослідження моделі зростання народонаселення світу і порівняння її з кривими, побудованими на основі реальних історичних даних про чисельність населення в різні епохи, проведені С. Капіцею [19]. Особливість зростання населення Землі – квадратична нелінійність (швидкість зростання чисельності населення пропорційна не числу людей, а квадрату числа людей). А це вже з точки зору синергетичної методології є автокаталітичний процес, режим із загостренням [20, с. 68–69].

Слід відзначити, що ця модель добре відома в біології, вона описує приріст особин в біологічних популяціях. Останні підтримують динамічну рівновагу своєї чисельності ціною різких коливань, наприклад, унаслідок конкуренції «хижак – жертва». Соціальні системи функціонують набагато ефективніше, вони здатні контролювати, певним чином пом'якшувати піки коливань. Але вже в самій закономірності зростання населення з квадратичною нелінійністю міститься можливість нестійкості, демографічних криз, циклів, перемикань режимів.

Разом із загальносистемними законами в суспільстві діють змінні з часом юридичні закони, моральні норми. Їх формування також стало наслідком самоорганізації суспільства, яка супроводжувалася відбором на еволюційному етапі розвитку таких звичок, навичок, умінь і норм поведінки, які давали можливість соціальним групам краще адаптуватися до умов навколишнього середовища. Проте специфічна особливість усіх самоорганізаційних процесів полягає у тому, що в складноорганізованих системах відбувається когерентна (узгоджена) взаємодія індивідуальних сил, прагнень, цілей, мотивів, результат якої жоден індивід або група не може передбачити з якою-небудь достовір-

ністю. Це положення безпосередньо впливає з такого загального принципу самоорганізації, яким є виникнення біфуркацій, або розгалужень, у моменти переходу від старої структури до нової. Флуктуації, або випадкові відхилення, які можуть відбуватися у цей момент, можуть докорінним чином вплинути на характер подальшої еволюції системи. Саме випадковості сприяють, таким чином, появі нових структур, форм і явищ у соціальних системах. Урахувати всі випадковості і передбачити результат їх впливів у кращому разі можна лише з тим або іншим ступенем імовірності.

Як **висновок** зазначимо, що запропонований синергетичний підхід до розгляду суспільства як системи, котра складається з різнорідних взаємозв'язаних елементів і підсистем, властивостей і відносин, створеної індивідами на основі механізму зворотного зв'язку, метою якого є реалізація екстремальних принципів у життєдіяльності індивідів за допомогою законів, що діють у певних межах, і конкретизація термінів, що містяться в ньому, дають змогу не тільки теоретично його аналізувати, а й висувати плідні гіпотези, що емпірично перевіряються, і вирішувати конкретні практичні завдання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціальна філософія : підручник для вищої школи. – Х. : Прапор, 2007. – 688 с.
2. Сучасний словник із суспільних наук / за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. – Х. : Прапор, 2006. – 432 с.
3. Давыдов А. А. К вопросу об определении понятия «общество» / А. А. Давыдов // СОЦИС. – 2004. – № 2. – С. 12—24.
4. Давыдов А. А. Модульный анализ и моделирование социума / А. А. Давыдов, А. Н. Чураков. – М. ; 2000. – 208 с.
5. Клир И. Абстрактное понятие системы как методологическое средство / И. Клир // Исследования по общей теории систем. – М. : Прогресс, 1969. – С. 287—319.
6. Маца К. А. Системы неорганические, органические, социальные: свойства и принципы организации : монография / К. А. Маца. – К. : Обрії, 2008. – 196 с.
7. Бергаланфи Л. фон. История и статус общей теории систем / Л. фон Бергаланфи // Системное исследование. ежегодн. – М. : Наука, 1973. – С. 20—36.
8. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Наука, 1980. – 560 с.
9. Генофонд и геногеография народонаселения / под общ. ред. Ю. Г. Рычкова. – СПб. : Наука. – Т. 1 : Генофонд населения России и сопредельных стран / Ю. Г. Рычков и др. – 2000. – 610 с.
10. Мак-Фарленд Д. Поведение животных: Психобиология, этология и эволюция / Д. Мак-Фарленд ; пер. с англ. Н. Ю. Алексеенко и др. ; под ред. П. В. Симонова. – М. : Мир, 1988. – 518 с.
11. Herstein R. The bell curve: Intelligence and class-structure in American life / R. Herstein, Ch. Murrey. – N. Y., 1994. – 340 p.
12. Целостность социальных систем / А. А. Давыдов и др. – М. : ИС, 1991. – 93 с.
13. Арманд А. Д. Иерархия информационных структур мира / А. Д. Арманд // Вестн. Рос. акад. наук. – 2001. – Т. 71, № 9. – С. 797—806.

14. Князева Е. Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Князева Е. Н., Курдюмов С. П. // Вопр. философии. – 1992. – № 12. – С. 3—20.
15. Пригожин И. От существующего к возникающему: время и сложность в физических науках / И. Пригожин ; пер. с англ. Ю. А. Данилова ; под ред. Ю. Л. Климонтовича ; предисл. Г. Г. Малинецкого. – Изд. 3-е. – М. : УРСС, 2006. – 291 с.
16. Пригожин И. Р. Порядок из хаоса / И. Р. Пригожин, И. Стенгерс ; пер. с англ. Ю. А. Данилова ; под общ. ред. и с послесл. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича, Ю. В. Сачкова. – Изд. 6-е. – М. : URSS, 2008. – 294 с.
17. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем : синергетика и теория социальной самоорганизации / В. В. Василькова. – СПб. : Лань, 1999. – 478 с.
18. Гомаюнов С. От истории синергетики к синергетике истории / С. Гомаюнов // Общест. науки и современность. – 1994. – № 2. – С. 99–106.
19. Капица С. П. Феноменологическая теория роста населения Земли / С. П. Капица // Успехи физич. наук. – 1996. – Т. 166. – № 1. – С. 63—79.
20. Князева Е. Н. Основания синергетики: режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб : Алетейя, 2002. – 414 с.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОБЩЕСТВА КАК СИСТЕМЫ: СИСТЕМНЫЙ И СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Дзевань А. П., Грубов В. М.

С позиций системного и синергетического подходов проанализировано общество как определенный тип системы, состоящей из разнородных взаимосвязанных элементов и подсистем, свойств и отношений. Показано, что социальная система создается индивидами на основе механизма обратной связи, целью которой является реализация экстремальных принципов жизнедеятельности.

Ключевые слова: *общество, система, самоорганизация, устойчивость, социальная динамика.*

GENERAL DESCRIPTION OF SOCIETY AS SYSTEM: SYSTEM AND SYNERGY ASPECTS

Dzeban O. P., Grubov V. M.

From positions of systems and synergetic approaches society is analyzed as the certain type of the system, consisting of heterogeneous associate elements and subsystems, properties and relations. It is shown that the frame of society is created by individuals on the basis of mechanism of feedback the purpose of which there is realization of extreme principles of vital functions.

Keywords: *society, system, self-management, stability, social dynamics.*

